

IŞIĞIYLA, GÖLGESİYLE

GAP

Gülgün Akbaba

21. yüzyılın ortalarına doğru dünya nüfusunun yarıya yakın bölümü su kıtlığı çekecek. Ülkemiz açısından baktığımızda, su sorunu bizleri de çok uğraştıracak; çünkü Ortadoęu lkeleri, özellikle Ürdün, İsrail, Filistin, Suriye ve Irak'la komşuyuz. Türkiye, Güneydoğu Anadolu bölgesinin en önemli iki ırmağı, yani su kaynağı Fırat ve Dicle zerine temellenmiş, dünyanın en büyük su projelerinden birine sahip. Ülkemiz, bu iki nehrin suyunu, denetimi altında tutuyor. Bazı güney komşularımızsa, Türkiye'nin kendi suları üzerindeki egemenliğini sınırlandırmak için, uluslararası lobi faaliyetleri sürdürüyorlar. Dolayısıyla Türkiye için su kıtlığı, sorun değilmiş gibi gözükse de, ileride Türkiye'nin başını ağrıtabak konuların başta geleni. Sorunun zmyse su miktarını artıracak önlemlerin yanı sıra, suya olan talebin yönlendirilmesi ve denetimiyle ilgili politikalar üretmek ve su kalitesini koruyacak köklü yapısal değişimlere yönelmek olacak.

© Serpil Yıldız (AFSAD İyeni)

Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırları içerisinde bir bölge. Ama Ege, Akdeniz ya da Orta Anadolu bölgelerine hiç benzemiyor. Doğası da farklı, sosyal yapısı da... Bölgenin göz alabildiğine geniş arazileri, yani toprağı, toprağın "yaşaması" için de bol güneşi, ve artık suyu var. Bu doğal öğeler açısından baktığımızda dev bir potansiyel, bir zenginlik çıkıyor karşımıza. Ama bu potansiyeli harekete geçirmek hep sorun olmuş Güneydoğu'da. Bu nedenle de bölge yıllar yılı hep geri kalmış. Yıllar önce su olmadığı için acı çekmiş, ama suyu yıllar sonra kavuşmuş Güneydoğu. Şimdi bazı insanlar çok mutlu, bazılarıysa hâlâ mutsuz. Ama her iki grup da suyu yönetmenin bir bilim olduğunu, bunu öğrenmek gerektiğini düşünemiyor. Salt bu nedenle, Güneydoğu'nun suyuna kavuşması, belki de yarım kalan bir mutluluk olacak.

Bölge ekonomisi büyük ölçüde tarıma dayalı. Ama, başta sulama olanaklarının yetersizliği nedeniyle, etkin kullanılmayan önemli bir tarımsal potansiyel var. Ülkemizde sulanabilir nitelikte olan 8,5 milyon hektar tarım arazisinin yaklaşık % 20'si olan 3,1 milyon hektar arazi, Aşağı Fırat ve Dicle havzalarındaki geniş ovalarda bulunuyor. Ama uzun yıllar bölge yalnızca bu topraklara sahip olmaktan öteye gidememiş. Sonra bir an gelmiş, kısaca "GAP" olarak anılan bir sözcük grubu ortaya çıkmış.

GAP ya da Güneydoğu Anadolu Projesi, toprak, su ve insan kaynaklarını geliştirerek, topyekün sosyo-ekonomik kalkınmaya yönelik entegre ve sürdürülebilir insani gelişme il-

kesine dayalı bölgesel kalkınmayı hedefliyor. GAP, bölgenin yoksulluğunun giderilmesinde doğan bir güneş. Bu güneşle ulusal bütünlük sağlanabilecek; aç ve perişan insanlar son çıkar yol olarak gördükleri kentsel alanlara artık göç etmeyecek. Bu plansız göç kontrol altına alınabilecek, insanların yaşam standartları yükselecek.

Sürdürülebilir insani kalkınma felsefesi üzerine kurulmuş olan proje, gelecek kuşaklar için kendilerini geliştirebilecekleri bir ortam vaat ediyor. Kalkınmada adalet, katılımçılık, çevre korunması, istihdam, mekansal planlama ve altyapının geliştirilmesi, temel stratejisi. Herşey çok kusursuz görünüyor GAP'ta. Ama GAP'ta yolunda gitmeyen birşeyler, oldukça önemli sorunlar var. Çok garip ama, sorunların kaynağı yine su; suyun gerektiği gibi denetlenmemesi.

Proje kapsamındaki alanların yaklaşık % 55'inin sulu tarıma açılması planlanmakta. Projenin candamarı su. Su tarımı modernleştirilecek, modernleşme yaşamın her alanında kendini gösterecek. Ama GAP denen bu sistemler bütünüünün planlanması, kurulması, işletilme ilkelerinin belirlenip harekete geçirilmesi, sistem unsurlarının boyutlandırılması, soruna yol açabilecek başta gelen unsurun, insan unsurunun izleme ve değerlendirme yoluyla eğitilmesi hep yarım yamalak kalmış.

Baraj Projelerinin Tarihsel Gelişimi

1936 Atatürk'ün emriyle Fırat Nehri'nde araştırmalar başlatıldı.

1938 Keban boğazında jeolojik ve topografik etütler başlandı. Akım istasyonları oluşturuldu.

1954 DSİ kuruldu.

1961-1971 1961'de kurulan Fırat Planlama Amirliği "Fırat Havzası İstikşaf Raporu"nu 1964'te yayımladı. 1967'de tamamlanan "Aşağı Fırat Projesi İstikşaf Raporu"nu, 1970'de hazırlanan "Aşağı Fırat Fizibilite Raporu" izledi. 1971'de de "Dicle Havzası İstikşaf Raporu" hazırlandı.

1966 Keban Barajı'nın temeli atıldı.

1974 Keban Barajı hizmete girdi.

1976 Karakaya Barajı inşaatına başlandı.

1980 Aşağı Fırat ve Dicle projeleri GAP adı altında toplandı.

1981 Atatürk Barajı derivasyon tünelleri ve Şanlıurfa Tünellerinin inşaatına başlandı.

1987 Karakaya Barajı elektrik üretmeye başladı.

1990 Atatürk Barajı'nda su tutuldu.

1992 Atatürk Barajı'nda elektrik üretilmeye başlandı.

1993 Birecik Barajı'nın inşaatına başlandı.

1994 Şanlıurfa tünellerinden Harran Ovası'na su verildi.

1996 Karkamış Barajı'nın inşaatına başlandı.

1997 Kralkızı Barajı'nın inşaatına başlandı.

1997 Kralkızı ve Dicle barajlarında su tutuldu.

1998 Batman Barajı'nda su tutuldu.

1999 Karkamış Barajı'nın inşası tamamlanarak elektrik üretimine başlandı.

© Selim Akar, (AFSAD, Dışeri)

GAP'ın Ortaya Çıkışı

GAP, 1970'lerde Fırat ve Dicle nehirleri temelindeki sulama ve hidroelektrik amaçlı projeler olarak planlanmış. 1980'lere gelindiğinde de, çok sektörlü sosyoekonomik bir bölgesel kalkınma programına dönüştürülmüş. Bu program sulama, hidroelektrik, enerji, tarım, kırsal-kentsel altyapı, ormancılık, eğitim ve sağlık gibi alt sektörlerden oluşuyor. GAP'ın su kaynakları programı, 22 baraj, 19 hidroelektrik santrali ve 1,7 milyon ha alanda sulama sistemleri yapımını öngörmekte.

Proje tamamlandığında, yılda 50 milyar metreküpten fazla su akıtan Fırat ve Dicle nehirleri, üzerlerine yapılan barajlar, tüneller, sulama kanallarıyla Türkiye'nin toplam su potansiyelinin % 28'ini denetimi altına alacak. Başka bir ifadeyle 1,7 milyon hektar alan sulanırken, 7 460 MW üzerinde kurulu güç kapasitesiyle yılda 27 milyar kW saatlik hidroelektrik enerjisi üretecek. Toplam sulama alanının, Türkiye'de ekonomik olarak sulanabilir alanın % 20'sine; elektrik enerjisi üretiminin de ekonomik olarak gerçekleştirilebilir elektrik enerjisi potansiyelinin % 22'sine eşdeğer olması planlanıyor.

GAP'ın sulama projeleri tamamlandığında, yani 2010'larda, yüksek tarım ve sanayi potansiyeli, bölgede ekonomik hasılayı 4,5 katı artıracak, 9-10 milyona ulaşacak bölge nüfusunun

yaklaşık 3,5 milyonuna yeni iş olanağı yaratacak. Sulanan alanlardaki genişlemeye bağlı olarak buğday üretiminde % 90, arpa üretiminde % 43, pamuk üretiminde % 600, domates üretiminde % 700, mercimek üretiminde % 250, sebze üretimindeyse % 167 oranında artış sağlanacak.

Ama bölge halkının farkına varmadığı ya da varmak istemediği çok önemli bir husus var. Bu kadar geniş bir ürün deseni olmasına karşın suya kavuşanlar, yalnızca belirli ürünlere yönelmiş durumda. Örneğin, sulamaya ilk açılan bölge olan Şanlıurfa-Harran Ovası'nda yetiştiriciler neredeyse tek ürün üzerine odaklanmış, yoğun bir biçimde pamuk tarımı yapıyorlar.

Farklı ürünlere yönelmesi için bazı girişimler olmuş; örneğin bölgeye meyve fidanı getirilip satışa sunulmuş; ama bunun pek yararı olmamış. İşadami Rahim Akyıldız bunun nedenini şöyle açıklıyor: "Meyve fidanlarının geri dönüşü en az 2-3 yıllık bir süreci öngörüyor. Oysa pamuk, 150 günde paraya dönen bir ürün. En kestirme yol seçiliyor." Sorunlar yalnız bu kadarla kalmıyor. Yanlış ve bilinçsiz sulama da söz konusu. Toprağı bu sorunlardan koruyacak önlemler de alınmadığından, yani tarlaici hizmetlerin yetersizliğinden dolayı, taban suyunun yükselmesi, tuzlanma, erozyon, yetersiz sulama suyu, hastalık ve zararlıların artması gibi sıkıntılar devam

© Selim Akar, (AFSAD, Dışeri)

ediyor. Sulama şebekeleri sulu tarımı henüz tanıyan, ve işletme, bakım, yönetim konusunda yeterli bilgi, beceri ve ekonomik düzeyde olmayan sulama birliklerine devredilmiş. Gerçekçi su ücretlerinin belirlenememesi, özellikle akrabaların kayırılmasından ortaya çıkan tahsilat oranlarındaki düşüklük ve gelirlerin verimli harcanmamasından dolayı sulama birlikleri, sulama şebekelerinin işletme, bakım ve yönetimini gereğince yerine getiremiyorlar. Bu gerçekler 28 Kasım 2000'de, sulama konusunda meydana gelen aksaklıklar ile aşırı sulamanın ve tek tip ürün yetiştirilmesinin yaratacağı sorunların tartışıldığı bir toplantıda Şanlıurfa Valisi Muzaffer Dilek tarafından dile getirildi. Bu söylenenler ortaya apaçık bir gerçeği çıkartıyor: Çiftçiler sulu tarım teknikleri konusunda yeterli düzeyde eğitim ve yayım hizmetlerinden yoksunlar. Dolayısıyla, cahil cüretkârlığıyla suya hükmetmeye çalışıyorlar.

Bölgenin batısı (Fırat Havzası) ile doğusu (Dicle Havzası)

Uzman

1987'de Çukurova Üniversitesi'nin Urfa'da kurmuş olduğu Tarımsal Araştırma'nın müdürüydüm. 1987-1998 arasında 91 proje üzerinde çalışmalarımızı sürdürdük. Urfa'ya su gelecek, o güne kadar yalnızca hububat eken, başka bir ürün tanımayan Urfa çiftçisinin yüzü gülecek. Sulu tarıma uyumlu yeni çeşitlerin çiftçiye götürülmesi için, bilinçli götürülmesi için ilk önce denenmesi gerekiyordu. Hangisi bölgeye uyumlu, bunu bilmek gerekiyordu. Bu nedenle sulu tarıma uygun, iklim şartlarına uygun dünyadaki çeşitler burada denemeye alındı. Sonuçta Çukurova Ziraat Fakültesi bunları birer kitapçık haline de getirdi ve yayıncı kuruluşlara gönderdi. 1987'den sonra da TÜBİTAK'la çalışmaya başladık. TÜBİTAK'ın kabul ettiği projeleri bizler enstitüde uyguluyoruz. Örneğin şu anda 15 proje üzerinde çalışıyoruz. Gayemiz, sulu tarıma geçildikten sonra çiftçimize hem toprağını muhafaza etmeyi, hem de yeni çeşitleri öğretmek. Yalnızca pamuğa bağlı kalmamalarını sağlayıp, dünyanın ihtiyaç duyduğu gıda maddelerini, sebzeleri, meyveleri yetiştirmeyi sağlamak. Dolayısıyla hem çiftçiye kalkındırarak hem de dünyaya gıda açığında yardımcı olacağız. Gayemiz bu.

A h m e t Ç a v u ş o ğ l u

Şoför

GAP, Fırat'ın temiz suyunu halka sundu. Harran'ın kalkınması için bulunmaz bir fırsat ele geçti. Örneğin pamuk için Çukurova'ya gidiyorduk, işçi olarak. Ama şimdi pamuğu kendimiz üretiyoruz. Ancak işletmesini hâlâ kendimiz yapamıyoruz. Ama yine de şunu diyebilirim: Urfa yürüyen bir şehirdi, şimdi koşuyor. Koşuyor ama çarpık koşuyor. Şehirde susuzluk dizboyu. Su içinde susuzluk çekiyoruz. Artma tesislerimiz olmadığı için. Bunun en büyük nedeni de yine bizleriz. Suların altında kalan bağ ve bahçelerden kazandığımız paraları gelişi güzel, projersiz binalar yaparak değerlendirdik.

F a t i h B e n e k

sı) arasında gelişmişlik açısından farklılıklar söz konusu. Bu durumsa bölge halkı arasında huzursuzluklara yol açmakta. Örneğin, TÜBİTAK'ın geçtiğimiz yıl bölgede düzenlediği Türkiye Tarımsal Araştırma Projesi Sempozyumu'na Adıyaman'dan katılan çiftçi Cafer Bey, "devletimiz bir yolunu bulup Adıyaman'ın mağduriyetini gidermelidir" diyor.

Kırsal alandan kente göç nedeniyle oluşan hızlı ve çarpık kentleşme özellikle Şanlıurfa'da çok ileri boyutlarda yaşanıyor. Bu konuda, Şanlıurfa halkının en çok yakındığı husus, içme sularına atık suların karışması. Halk bundan dolayı, sürekli sağlık sorunları yaşadıklarını söylüyor.

GAP yatırımlarına yeterli kaynak ayrılmıyor; proje uygulamalarına yeterli ve sürekli finansman sağlanamıyor; sektörel yatırım anlayışı GAP yatırımlarının mali içeriğinde dengesizlik yaratıyor; dış kaynak kullanımı yetersiz; yeni kaynak yaratılmıyor.

Bölgeye yönelik özel sektör faaliyetlerini teşvik edecek önlemler yeterli değil. Ayrıca tarımsal girdilerin yeterli miktarda ve zamanında sağlanamaması söz konusu. Çiftçilerin tarımsal kredi ihtiyacı karşılanamıyor. Yeterli kalite ve sayıda teknik eleman yok. Ülkemizin genelinde var olan toprak mülkiyeti sorunuysa Güneydoğu Anadolu bölgesinde özellikle

Şanlıurfa'da iyiden iyiye kendini gösteriyor.

Prof. Dr. Gürol Ergin ve Zehra Eyicil'in "Türkiye Tarımı 2000" başlıklı makalelerine göre, Türkiye'de genel olarak tarım topraklarında mülkiyet sorunu yaşanmakta. 4 091 000 tarım işletmesinden 102 000'inin toprağı yok. Bu durum özellikle Güneydoğu Anadolu bölgesinde çok önemli bir sorun olarak ortaya çıkmakta. Bu bölgede 362 000 tarım işletmesi olup, bu işletmelerin 29 000'i topraksız; bir karış toprakları yok. 21 000 işletmenin toprağıysa 5 dekadardan az. Bir yanda topraksız ve 5 dekadardan az toprağına sahip 50 000 ailenin toprak toplamı 48 000 dekar, bu sayı 405 varlıklı aile için 3 152 000 dekar. Bir başka ifadeyle, yöredeki 6 aile 50 000 ailenin sahip olduğu kadar toprağına sahip. Bu rakamlar Güneydoğu Anadolu bölgesindeki sosyal adaletsizliği de gözler önüne seriyor.

Bölge insanının refahını ana hedef olarak seçmiş bir projede bu soruna çözüm bulunmadığı sürece, mercimekte, pamukta, domateste beklenen patlama gerçekleşse bile, GAP'ın bölgedeki insanları refaha kavuşturacağı savı, lafta kalacak bir iyi niyetten öteye geçemeyecek gibi görünüyor.

Bilimadamı

Dünyada tarımda varılan nokta kontrollü yetiştiriciliktir; öyle ki artık sulamayla bitkinin su gereksinimini; seracılıkta iklimi, yani bitkinin toprak üstünde kalan kısımlarını, sıcaklığını, nemini, ışığını denetleyebiliyorsunuz. Örneğin ışık fazlaysa gölgeleme, az olduğu dönemlerde ışıklandırma yapıyorsunuz.

Yeni bir kavram daha var ve hızla gelişiyor: Topraksız tarım. Topraksız tarımda bitkinin toprağın altında kalan kısmını, kök bölgesini denetliyorsunuz. Tüm faktörleri bitkinin optimum desteklerine doğru yaklaştırmaya çalışıyorsunuz. İşte sulu tarım, bu söylediklerimin yalnızca bir adımı; yani modern tarımın birinci aşaması.

İşte, TÜBİTAK Tarım Orman Araştırma Grubu bu bölgede sulu koşullarda birçok ürünün denemesini yaptı. Örneğin, bölgede sulu koşullarda antepfıstığı yetiştirildi. Bitkinin bu koşullara nasıl uyum sağlayacağı ortaya konuldu. Antepfıstığı bir yıl ürün verir, bir yıl vermez. Bunu sulu tarımla dengeleyip anlayabilir, antepfıstığını her yıl ürün veren ağaçlar haline getirebilirsiniz.

P r o f . D r . K a z ı m A b a k

Çiftçi

GAP'ı ülkem adına ve bölgem adına bir devrim olarak niteliyorum. Ama biz Adıyamanlılar olarak GAP'tan henüz yararlanamadık. Üstüne üstlük Adıyaman'ın arazi varlığı yok oldu. Biz mağduruz. Arazilerimiz sular altında kaldı. Kültürümüz sular altında. Adıyaman GAP mağdurdur. Şanlıurfa'ya dünyaya açıldı GAP sayesinde. Bilim adamlarıyla tanıştı. Şanlıurfa'da yapıyor sempozyumlar, konferanslar. Dolayısıyla buranın insanı bilgileniyor. Bu hazır havuzdan su almak gibi bir şey. Bizler de aynı gelişmeleri bekliyoruz.

Cafer Yıldırım

GAP'ta Sulama

Şimdi GAP bölgesinde sulamanın nasıl yapıldığını irdeleyelim. Bölgedeki sulama yönetimi aslında ülke genelinde uygulanan sulama yönetimlerine benziyor. Sulamayla doğrudan ilgili çeşitli organizasyonlar, GAP bölgesinde de var. Örneğin, arazisi olanlar kendi olanaklarıyla, teknik yardım alarak ya da almayarak sulama yapıyorlar. Bir diğer sulama yerel yönetimlerce yapılıyor. Bu sulamalar da, köy tüzel kişiliği ve belediyeler için, kamu kuruluşları tarafından inşa edilen, fakat işletilmeleri büyük bir çoğunlukla yerel yönetimlere bırakılan sulama organizasyonları. Sulama kooperatifleri ve birlikleri sulamayı yapan bir diğer öge. Bölgede sulama, kamu kuruluşları aracılığıyla da yapılıyor. Burada iki kuruluş devreye giriyor. Biri DSİ, diğeri Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü.

Aşırı sulama ve bundan kaynaklanan sorunlar, bölgenin çığ gibi büyüyen temel sorunlarından. Bölgede, çiftçisinden bilim adamına, polisinden, memuruna kadar herkes bu sorunun farkında. Sorun nasıl bir sonuca yol açtı? Bunu anlamak, GAP'ta sulama yöntemlerinin nasıl olması gerektiğini bilmekten geçiyor.

Bölgede tarımı yapılan bütün bitkilerin su tüketimleri, diğer bölgelere oranla daha yüksek. Çünkü, bitki su tüketimine etkili olan, sıcaklık, rüzgar hızı, güneşlenme, güneşlenme süresi, güneş ışınlarının şiddeti gibi faktörler bölgede çok yüksek düzeyde. Bu durumda şöyle bir sonuç ortaya çıkıyor: Birim alanda gereksinim duyulan su-

lama suyu miktarı, GAP'ta diğer bölgelere göre daha fazla. Dolayısıyla GAP alanına ayrılan sulama suyu miktarı alanın tümü için yeterli değil. Yeterli olabilmesi için ne yapmak gerekir? Yapılacak şey, sulama randımanı yüksek sulama

teknolojilerinin uygulanması. Ama bu, hemen geleneksel sulama yöntemlerini akla getirmemeli, tıpkı modern yöntemleri getirmemesi gerektiği gibi. Bu denli geniş bir alanda tek bir sulama yöntemini uygulamak olanaksız. Dolayısıyla, bu yöreye en uygun yöntemin "damla" ya da "karık" yöntemi olduğu söylenemiyor. Sulama yönteminin bir plan dahilinde seçilmesi gerekiyor. Bu plan yapılırken de önce etkili olan faktörler (örneğin su kaynağı, toprak özellikleri, yetiştirilecek bitkinin özellikleri, iklim özellikleri, ekonomik koşullar, çiftçilerin gelenekleri), daha sonra da kullanılacak yöntemlerin saptanması söz konusu. Bu doğrultuda ortaya çıkan verilere göre GAP alanında, yüzey, yağmurlama, ağaç-altı mikro yağmurlama, damla sulama yöntemlerinin hepsi uygulanabilir. An-

cak, örneğin yüzey sulama yöntemi uygulanıyorsa, suyun son derece dik katli bir biçimde verilmesi, yani emmesizme ve yüzey akışının en az düzeyde olduğu yüzey sulama yöntemlerini kullanma zorunluluğu var. GAP'ta yağmurlama yönteminin uygulanması konusuna gelince: Elbette bu yöntem de sulamada kullanılabilir; ancak bölgede yöntemin uygulanmasını kısıtlayan çok önemli iki faktör var: Gündüz rüzgar hızı çok yüksek, bu nedenle eş su dağılımı hızı bozuluyor ve uygulama randımanı düşüyor. Hava sıcaklığının gündüz saatlerinde çok yüksek olması nedeniyle de buharlaşma kayıpları çok fazla oluyor. Dolayısıyla yağmurlamayla sulama yöntemi, GAP'ta gece saatlerinde olmak üzere uygulanabilir bir yöntem. Damla sulama yöntemiye daha çok örtüaltı yetiştiriciliğinde, sebze tarımında, meyve ağaçları tarımında öneriliyor. Özetle GAP'ta her üç sulama yöntemi de uygulanabilir; ama önemli olan, uygulamayı doğru tekniklerle gerçekleştirerek su kaybını en aza indirmek.

Ama gerçekler doğruların uygulanmadığını gösteriyor. Bol suyla karşılaşan yöre insanı, suyun tadına varayım derken geri dönülmesi çok zor olan durumlara yol açtı. Sulamaya yeni açılan alanlarda, çiftçiler genellikle arazi-

ye ne kadar fazla su verilirse, ürünün o kadar artacağı inancı içerisinde, topraklarındaki ürüne suyu bol bol verirler. Nitekim Harran Ovası'nda da böyle oldu. Bitkinin gereksiniminin ötesinde verilen su, derine süzül-

meyle taban suyunun yükselmesine, ve sonra yüzeyden akıp giderek toprağın taşınmasına, sonuç olarak da toprağın tüm boşluklarını doldurarak bitki köklerinin havasız kalmasına yol açtı. Sonrasında su kayıpları arttı, taban suyu yükseldi, bitki verimi azaldı, toprak kaybı oldu, bitki besin maddeleri azaldı, toprakta hava dolaşımı durdu, bitki kökleri su altında kaldı, toprağın yapısı ve bünyesi bozuldu, toprakta tuzluluk ve çoraklaşma oldu.

Urfa Harran Ovası'nda drenaj suyunun verileceği çıkış ağzları yok. Bu çok büyük bir sorun. Halen drenaj suyunun nereye verileceği belli değil.

İşadamı

GAP'ta pek çok kamu kuruluşu yayım hizmeti vermektedir. Ama bu kurum ve kuruluşların örgütlenmeleri tarımsal yayıma uygun değil. Yeteri kadar yetişmiş elemanları yok. Araçları yok, araçları olduğunda yakıtları yok, yakıtları olduğunda çok iyi bir muhattabı yok. Türkiye'nin genel tarımsal yapısı burada da kendini gösteriyor. Örneğin işletmeler çok küçük ve parçalı. Dolayısıyla araştırma ve yayımı isteyen muhattap yok. Aslında birçok ülkede, işletmelerin yapısı bizdeki gibi küçük. Ama o ülkelerde üreticiler örgütlü. Çok sağlıklı çalışanları, ekonomik güçleri olan birlikleri ya da kooperatifleri var. Bizim ülkemizde de bu yapı olsa, üreticiler kendileri örgütlerine gidip, tek tek bu bilgileri almak, hatta satın almak durumunda olacaklar. Bu örgütler yayımcısını da kendileri yetiştirecek, hatta kendi bünyesinde yayım örgütü kuracak. Bilgiyi alıp kendi ortaklarına verebilecek. Ama bizdeki yapı henüz en küçük noktalara kadar hizmet götürecek durumda değil.

Rahim Akıldız

GAP'ın Öyküsü

GAP 1970'li yıllarda üzerinde konuşulmaya başlanan bir proje. Ancak daha öncesi var. 1950'li yıllarda da gündeme gelmiş. Hatta Atatürk, sağlığında kesinlikle Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yaşayan insanların refahının artması gerektiğini vurgulamış. Ama ciddi olarak çalışmalar 1970'lerde başladı ve Diyarbakır'da bir GAP bürosu kuruldu. Burada, Güneydoğu Anadolu'da yer alan ovaların tümünün özelliklerini ortaya çıkartarak suyun sağlanmasını öngören baraj projeleri yapıldı. Bölgedeki ovaların toprak etütleri tamamlandı. Bütün bu çalışmalar DSİ tarafından gerçekleştirildi.

GAP'ın yapılmasındaki ana gaye, burada yaşayan insanların milli gelirlerinin ülke ortalamasının altında oluşudur. İnsanların belli bir işi, belli bir kazancı olmasa, evine götürüleceği bir yiyeceği olmasa bu insanların sonu ne olur? Nitekim güneyde terörün artmasının belli başlı nedeni bu.

Tabii dışarıdan kıskırtmalar da var. Ama insanların gelirleri de çok düşük. Gerekli ilgiyi görmemişler. Türkiye'nin eteki bölgelerine yapılan yatırım bu bölgede gerçekleşmemiş ve kıskırtmalarla insanların teröre yönelmeleri çok kolay olmuş.

Ben GAP'ta öncelikle toprak mülkiyeti sorununa değinmek isterim. 1964'de, Tapu İskan Genel Müdürü benim hocamdı ve ben Amerika'dan yeni dönmüştüm. O sırada hükümet Toprak İskan Genel Müdürlüğü'ne bir görev vermişti. Toprak reformu yapmak istiyorlardı ve bu bölgede bu reform yapılabilir mi, sorununa cevap aranıyordu. Hükümet en uygun bölge olarak Harran'ı görmüş. Hocam bu görevi bana verdi. 1964-1966 arasında bu bölgede yaşayarak, 644 köyün en az 300'ünde yatıp kalkarak iki buçuk yıl geçirdim. Araştırmalarım sonucunda da toprak reformu yapılamayacağını anladım. Fazla arazisi olanlardan toprağı alıp, yasal çerçevede bunu topraksız dağıttığımız zaman ümit ettiğimiz topraklandırma olmuyordu. Bunu zamanın hükümetine sunduğumuzda, hükümet "toprak reformu yapılırsa meydana gelebilecek sosyal kargaşayı önlemeyi sağlayacak bir çalışma olacak mı?" diye sordu. Bunu biraz daha açayım: Diyelim, o tarihte 50 000 topraksız insan vardı. Burada arazisi olan 5 kişilik bir ailenin, ihtiyacının fazlasını kamulaştırıp, topraksızlara dağıtsak, o 50 000 ailenin topraklandırılmasına olanak tanımayan bir durum ortaya çıkıyordu. Rakamlarla bunu araştırdık. Norm olarak bir rakam seçtik. Ama seçtiğimiz norma göre herkesi topraklandırmak olanaksızdı. Sonra normun 3/4'ünü aldık. "Daha az toprak verelim" dedik. Ancak yine olmadı. Topraksızların ancak yarısını topraklandırma söz konusu olunca, hükümet yapılan sunumları değerlendirdi ve toprak reformunun bölgede başarılı olamayacağı sonucuna vardı. Daha sonra aynı çalışma Antakya ve Çukurova'da da yapıldı. Oralarda da aynı sorunlar çıktı. Sonra biz, Toprak İskan Genel Müdürlüğü kanalıyla, toprak reformu yerine tarım reformu

© Nusayr Çoşunçulu (AFSAD 1994)

yapılmasını önerdik. Çünkü çiftçiyi kendilerini yöneten ağıdan kurtaramazsanız, tarımı hâlâ ağanın ona öğretmesine göz yumarsanız, çiftçiyi topraklandırırsanız da, o toprağı ağaya bırakıyorsunuz demektir. Bu nedenle çiftçiye çok iyi bir tarım eğitimi, çiftçi eğitimi, gübre, tohum, makine ihtiyacının karşılanması gibi kavramları kapsayan tarım reformu yapılmasını önerdik. Çalışma detaylarıyla hazırlandı ve sunuldu ve bölgede bu biçimde çalışılmasına karar verildiği için öncelikli bir tarım reformu kararlaştırıldı. Ama 1966'ya kadar olan süre içinde maalesef bir şey yapılmadı. 1970'li yıllara geldiğimizde zaten DSİ GAP bürosunu kurmuştu. Diyarbakır'da projeler hazırlanmıştı. 1980'li yıllara doğru, Atatürk Barajı'nın temeli atıldı. Ancak yine hükümet, ekonomik sıkıntılar nedeniyle arzu edilen tahsisatı ayıramadı. İş yavaş gitmeye başladı. Atatürk Barajı gibi barajların kendi paramızla yapılamayacağı gerekçesiyle yabancı kredi kullanımına ilişkin girişimler başladı. Ben, o sıralarda Tarım Bakanlığı müsteşarı olarak o toplantılara katıldım. Almanya'ya, Brüksel'e, Fransa, İtalya, Amerika'ya gittik. Amerika'da Dünya Bankası yetkilileriyle konuştuk. Herkesin söylediklerinden anlaşılan şuydu: Bizim bu barajları tamamlamamız durumunda, bu suların yararlanan güney komşularımıza, Fırat ve Dicle'den onlara gereken su miktarını artırmayacağımız korkusu vardı. Suyu silah olarak kullanacağımız korkusu vardı. Bizler bu duruma alet olmak istemiyoruz dediler. Kredi vermek istemediler. Bunun üzerine (o zamanki hükümet, askeri yönetimdi) Türk imkanlarıyla bu proje gerçekleştirilebilir dendi. Bazı vergilere zamlar yapıldı. Kaynak temini için başka çalışmalar da yapıldı ve projeye başlandı. İlk zamanlarda DPT kontrolünde olan bu projeye, daha sonra bir idarenin sahip çıkmasının gerektiği görüşünden hareketle GAP İdaresi kuruldu.

Prof. Dr. Osman Tekinel
Sütcü İmam Üniversitesi Rektörü

Drenaj suyunu en aza, mümkünse sızma yaklaşarak yüzey sulama teknolojileri uygulanmıyor.

Bu söylediklerimizi özetlersek: Drenaj sistemi olmayan koşullarda taban suyu birkaç yılda yükselebilir. Yüksek taban suyu içerisinde erimiş bulunan tuzlar da bitki kök bölgesinde toplanır. Bu da süreç içerisinde arazide tuzluluk ve sodyum sorunu denen "başbelası" bir durumu ortaya çıkarır.

"Başbelası" olarak nitelemeye hiç de haksız olmadığımız bu sorun, ilk olarak, 15 000 hektarlık, Şanlıurfa-Akçakale YAS (Yer Altı Suyu) projesi içinde ortaya çıktı. Yeraltı suyu kullanılan bu projede, drenaj sisteminin bulunmaması, tuzluluk ve sodyum sorununa neden oldu. Aslında bu sorunun uyarısı bilim adamlarımızca çok zaman önce yapılmıştı. Örneğin 18-21 Kasım 1986 yılında düzenlenen Güneydoğu Anadolu Projesi Tarımsal Kalkınma Sempozyumu'nda sunulan bir bildiri, bu sorunun ortaya çıkacağına apaçık ortaya koyuyor ve olması gerekenleri de bir bir sıralıyordu.

Tuzluluk ve sodyum sorununun önlenmesi için, kurak ve yarıkurak bölgelerdeki kapalı drenaj sistemleri, sulama sistemlerinin ayrılmaz bir parçası. Bu konuda bilim adamları, üzerlerine düşen uyarma görevini yerine getirdilerse de bunu çiftçiye ulaştıracak yayım mekanizması aynı şeyi yapamadı. Ülkemizin tarım politikasında çiftçilerin modern tarım teknikleri konularında bilgilendirilmeleri ve bu sayede tarımsal üretim miktarının artırılması konusu her ne kadar en önemli hedeflerden biri olsa da, bu hedefi gerçekleştirecek olan sistemde bir aksama olduğu ortada.

Çiftçinin Eğitimi

Tarımsal üretim açısından ulaşılmaması gereken hedefler, daha yüksek verim, daha yüksek gelir ve sürdürülebilir tarımsal üretim. Ancak birazdan da örneklemelerine devam edeceğimiz gibi, GAP'ta, tarımsal yayımın bu üç hedefi de tam olarak gerçekleştirmemiş. Özellikle de sürdürülebilir tarımsal verim hedefi. Türkiye'nin bu en büyük entegre kalkınma projesinde, pek çok farklı kamu kuruluşu yayım hizmeti vermekte. Ama buna rağmen, GAP'ta sulu tarıma açılan araziler, tarımsal

üretimde çok önemli, hatta birincil de-
recede yeri olan toprak, yanlış kulla-
nım sonucu neredeyse elden çıkmak-
ta. Bu durum, yalnızca bu kaynağı
kullanan çiftçilerin yaşamlarını değil,
toplumu oluşturan tüm bireylerin ya-
şamlarını da etkilemekte. Çünkü böl-
geye bu proje için ayrılan para tüm
Türkiye halkına ait. Bilim adamlarımı-
za göre tarımsal yayım hizmetlerinin
düzenlenmesi konusunda beşeri ve fi-
ziki kaynaklar yönünden saptanan
başlıca sorunları şöyle açıklıyorlar: yay-
ım elemanı sayısının yetersizliği, ele-
manların bölgede kısa sürelerle görev
yapıp ayrılmaları, hizmetçi eğitimin
istenilen düzeyde olmayışı, taşıt, işyeri,
konut yapıları ve eğitim araçlarının
eksikliği. Yayım çalışmalarının yöne-
tim ve işleyiş yönünden başlıca sorun-
larıysa şöyle sıralanıyor: Köy düzeyi
yayım elemanlarının görev alanlarının
kesin çizgilerle belirlenmeyişi, çiftçi
gruplarının oluşturulmayışi, düzenli
işletme ziyaretlerinin yapılamayışi, uy-
gulanan yayım sisteminin önemli bir
ögesi olan seçilmiş çiftçilerin sayısal
olarak istenen düzeye hâlâ gelememiş
olması, yayım önerilerinin yalnızca
üretim teknikleriyle sınırlı olması ve
izleme-değerlendirmenin yapılmaması.

Anlaşılabileceği gibi GAP'ta bir paket
halinde başlayan araştırmaların so-
nuçları üretime istenildiği gibi aktarı-
lamıyor. Ancak bu noktada TÜBİ-
TAK'ın Tarım ve Ormancılık Araştır-
ma Grubu'nca gerçekleştirilen çalışma
bu genel tabloyu değiştirmeye aday.
TÜBİTAK bölgede yaptırdığı araştı-
rmaların sonuçlarını çiftçiye anlatan 12
kitapçık yayımlayarak bunları 2000 yı-
lında Şanlıurfa'da düzenlenen bir
sempozyum sırasında çiftçiye dağıttı.

© Levent Özmen (AKSAD yayıncılığı)

Tuzlanmaya Çare

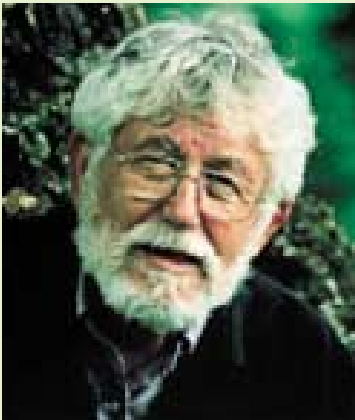
Harran Ovası'ndaki bu tuzluluk ve
sodyum sorununun giderilmesi oldukça
fazla para harcanması anlamına ge-
liyor. Nitekim salt TEMA Vakfı'nın,
GAP bölgesinde uygulamak amacıyla
hazırladığı 12 milyon dolar bedelli 7
projeye destek aradığı haberleri geçti-
ğimiz yıllardan hatırlanacaktır. TE-
MA'nın projelerinden "GAP Bölgesi
Tuzlu Alan Bitkilendirme Uygulama
Projesi" başlıklı bir tanesi, sorunların
yaşanmaya başladığı Şanlıurfa'nın Ak-
çakale İlçesi'nde 100 hektar alanda
uygulanacak. Proje kapsamında, tuz-
lanma ve çoraklaşmanın önüne geçil-
mesini sağlayacak bitkilendirme uy-
gulamalarının yapılması öngörülmüyor.
Projede, yetişme ortamına uygun çok
değişik ağaç türlerinin dikimi için 115
000 fidanın yanı sıra çalılar ve otlar
kullanılacak. Yalnızca bu projenin ya-
tırım gideri toplam 123 000 dolar.
Projenin tamamlanmasıyla tuzlu alan-
ların yeniden tarıma kazandırılması
sağlanacak.

Suyun Götürdüğü...

Aşırı salma sulamanın ortaya çıkar-
dığı sorunlardan bir diğeri, sulanan
alanlarda görülen erozyon. GAP Har-
ran Ovası'ndaki durum da bu sorunla
ilgili. Birkaç yıldır bölüm bölüm sula-
maya açılan ovada, çiftçinin salma su-
lama yöntemini aşırı uygulaması nede-
niyle, toprağın en verimli olan üst ta-
bakası, her sulamada biraz daha aşınıp
taşınmakta, kollektörler ve nihayet
ana tahliye kanalı, taşınmış toprak ma-
teryaliyle dolu olarak akmakta. Her
türü olanak kullanılarak bu çoraklık
ve erozyon sorunlarına çözüm bulun-
malı. Aksi halde, en geç beş yıl sonra,
Harran Ovası'nda verimi düşen tarım
arazilerinde, çoraklığın ve erozyonun
tedavisi için çok geç kalınmış olacak.

...Ve Getirdiği

Oysa yakın zamanda sulamaya açıl-
mış olan Harran Ovası'nda, sulama ve-
riminin % 10 artırılmasıyla kazanılan
su, 17 000 hektarlık yeni alanın sulan-
masına yetebilecek. Ülke ekonomisine
yalnızca bu tasarrufun katkısı yıllık 17
milyon dolar. Bilim adamları, Harran
Ovası'nda mevcut bitki deseninin de-
ğişmesi ve yüksek gelir getiren sebze
ve meyveciliğin gelişmesiyle bu de-
ğerin 5-15 kat artabileceğini de söylüyor-
lar. Yine GAP'ın tümü için % 10 su ta-
sarrufu yapılırsa, ekonomiye yıllık kat-
kı, sulama faydası olarak, bugünkü
bitki deseni esas alındığında yılda en
az 200 milyon dolar. Yüksek gelir ge-
tiren bitkilerin ekim ve dikiminin ge-
leşmesi durumundaysa, bu değer yıl-
da bir milyar dolarının üzerine çıkabi-
leceği söyleniyor.

Sürekli Toprak Kaybediyoruz...

GAP bölgesi ciddi bir tuzlanma tehdidiyle karşı karşıya. Sorun, suyun yanlış kullanımından kaynaklanıyor. Bu yanlış kullanım GAP'ta erozyona ve bu nedenle toprağın hızla elden çıkmasına yol açıyor. Geçtiğimiz aylarda Sive-
rek'te yaşanan seli düşünün. Can kayıplarına ben de çok üzüldüm. Ama ötesinde, geleceğimiz olan toprak elleri-
miz arasından kayıp gidiyor. Bölgenin ağaçlandırılması konusunda projelerimiz var. Bunların bazılarını şöyle özet-
leyebiliriz: 10 bin 745 hektar alanda, 3 milyon 714 bin fidan dikimi ve erozyon önleme amaçlı çalışmalar yapıl-
ması; Adıyaman'da uygulanacak "Kuyulu Köyü Gom Deresi Mevkii Erozyon Kontrol Uygulama Projesi" ile erozyon-
dan şiddetli biçimde etkilenmiş bulunan 125 hektar alanın rehabilite edilerek tarımsal üretime kazandırılması, alan
çevresindeki tarım arazilerinin ve 6 yerleşim biriminin su taşkınlarından korunması. Şanlıurfa'da, toplam 467 hek-
tar alanda uygulanacak olan "TEMA Akçakale Odun Tarımı Uygulama Projesi" ve "GAP Bölgesi Özel Şahıs Odun
Tarımı Projesi" ile de bölgede hızla artacak odun hammaddesi talebinin karşılanmasına katkı sağlanması, yerel gi-
rişimcilere örnek olunması öngörülmüyor. TEMA bir başka proje ile de bölgedeki DSİ kanallarının kenarlarının ağaç-
landırılmasını öngörüyor. Bu projeye, toplam uzunluğu 4 bin 200 kilometreyi bulan drenaj ve sulama kanallarının
çevresindeki 3 bin 360 hektar alana, 2 milyon 800 bin fidan dikilmesi planlanıyor.

Hayrettin Karaca

Ürün Artacak Ama...

Peki, diyelim ki Güneydoğu Anadolu Projesi bu verimlilik hedefine ulaştı ve öngörüldüğü gibi, örneğin 2010 yılında sebze üretimi 5,1 milyon ton oldu. Ama bölgede böyle bir tonajı kaldıracak sebze işleme, taşımacılık, yan sanayi yatırımlarına ilişkin somut çalışmalar yok. Ürünün gerek yurtiçinde önemli tüketim merkezlerine, gerekse yurtdışına taşınabilmesi ve pazarlanması en önemlisi. Sanayide değerlendirilecek bu ürünler için bölgede sanayi sektörü gelişmediğinden, üründe yapılan artış anlamını yitirebilir. Bilim adamlarımıza göre, şu anda GAP'ta ürünün % 3'ü sebzeyle ayrılrsa, bunu pazarlamanın olanağı yok. Başta bölgenin doğal kaynaklarını temel alacak işletmeler olmak üzere sanayileşmeyi hızlandıracak, geçici ve daimi ek istihdam olanaklarını hızla artıracak kamu ve özel kesim projelerinin yeterli sayıda ve en kısa süre içinde uygulamaya geçebilmesi için, uygun ortam ve koşullar bir an önce yaratılmalı. Bu konuda bazı bilim adamlarımız umutsuz değil; bütün bunların yavaş yavaş olacağını düşünüyorlar. Hatta böyle olmasını normal karşılayanlar, ticari ya da sosyal işlerin

© Sarpil Yildiz (AFSAO İPEK)

planlandığı gibi yürümeyeceğini savunanlar da var. Bu kişiler konuda devleti de sorumlu kabul etmeyerek devletin ancak birtakım destekler sağlayıp teşviklerle yönlendirme yapabileceği, bunu da zaten yaptığı görüşündeler. Bir başka görüşe şu: Ürünlerin işlenmesi konusunda yapılması gerekenler madem olması gereken düzeyde değil, hiç değilse kısa süre içerisinde projelendirilecek ve teşvik edilerek uygulamaya

konulacak olan projeler gerçekleştirilmeli. Yalnızca Şanlıurfa'da, Gaziantep'te değil (ki bu kentlerimizde de yeterli olduğu söylenemez), değişik yörelerde de yeni ekonomik çekim merkezleri oluşturularak, bu ekonomik merkezler için gerekli olan alt yapı hızla tamamlanmalı. Bu kapsamda dokuma, tarım ve orman ürünleri, genel ve entegre hayvan ürünleri, ham ve yemeklik yağ, genel gıda, madeni eşya, tarım aletleri ve makineleri, gübre sanayi, asfaltit, kömür, madencilik ve inşaat malzemesi sanayileri gibi alanlarda, yörenin doğal kaynaklarını ve olanaklarını da ağırlıklı olarak değerlendirecek projelere öncelik verilmeli.

Başarının Anahtarı: Tarım Reformu

Biraz önce bölgede ekonomik çekim merkezlerinin oluşturulması ve sanayileşmenin gerekliliğinden söz ettik. Oysa bu bölgedeki yarı feodal yapı; ağalık, beylik, şeyhlik, aşiret reisliği gibi kurumlar yöre halkının topraksız kalmasının yanında, yörede sanayileşme başta olmak üzere her türlü değişime karşı da direnç gösteriyor. Tarıma

GAP'ın Işığı ve Gölgesi

Başlangıçta büyük ağırlıkla bir su kaynakları geliştirme projesi olarak planlanmış olan GAP, 1989'da çok sektörlü, entegre bir bölgesel kalkınma programı haline gelmiş, 1990'ların ortasından bu yana da evrensel kavram ve değerler çerçevesinde; sürdürülebilir insani gelişme yaklaşımının benimsendiği insan odaklı bir projeye dönüşmüş bulunmaktadır.

Entegre proje yalnızca çok amaçlı baraj ve sulama sistemlerini değil, tarım, enerji, ulaşım, telekomünikasyon, sağlık, eğitim, kırsal ve kentsel altyapı gelişimi gibi kalkınmayla ilgili diğer tüm sektörlerdeki yatırımları da içeriyor.

GAP Master Planı'nda öngörülen temel kalkınma senaryosu, Bölge'nin tarıma dayalı sanayi ürünleri ihraç eden bir "ihraçat üssü" haline gelmesi. GAP'ın tamamlanmasıyla; 1,7 milyon hektar alanda sulama, 27 milyar kWh hidroelektrik enerji üretiminin sağlanması, kişi başına gelirin % 106 oranında artması, 3,8 milyon kişiye istihdam olanağı sağlanması öngörülmüyor.

GAP Master Planı'nın belirlemiş olduğu proje hedeflerine ulaşabilmek için gerekli finansman ihtiyacı 32 milyar ABD Doları olup, bugüne kadar 14 milyar dolarlık yatırım tamamlanmış bulunmaktadır. GAP kapsamında toplam 12 baraj tamamlanmış, 6 hidroelektrik santrali iş-

letmeye açılmış durumda. Enerji projelerinin % 64'ü, sulama projelerinin de % 12'si gerçekleştirilmiş bulunmaktadır. Bölgede sulamaya açılmış alanın yüzölçümü 215 080 hektar.

GAP İdaresi'nin başlıca faaliyeti Proje'yi yabancılara katılma da açan "sürdürülebilir insani gelişme" felsefesine dayalı çalışmalarıdır.

İdare, Bölge'nin yapısından da kaynaklanan nedenlerle kalkınmanın sonuçlarından olumsuz etkilenecek ve dolayısıyla kalkınma sürecini de olumsuz etkileyecek dezavantajlı nüfus guruplarına yönelik projelere öncelik veriyor. Bu hedef guruplar öncelikle kadınlar, çocuklar, genç işsizler, sokakta çalışan çocuklar, göçerler, yerleşimleri baraj suları altında kalacak nüfus, sula-

ma dışı alanlarda yaşayan çiftçilerdir. GAP İdaresi'nin yürüttüğü bu projelerin çoğu, ilgili kamu kuruluşları ve hükümet dışı kuruluşlarla işbirliği içinde uygulanıyor. GAP'ın olumlu özelliklerine rağmen, bazı sorunların göz ardı edilemeyeceği ortada. Bunlar dışsal ve içsel olarak ikiye ayrılıyor. GAP'ı olumsuz etkileyen dışsal darboğazların başında GAP Bölgesi'ndeki hızlı nüfus artışı, geçmişte kalan terörün özellikle özel sektör yatırımlarını dolaylı olarak olumsuz etkilemesi, ve yine Körfez Savaşıyla Irak ambargosunun etkileri geliyor. GAP Projesi'ni olumsuz etkileyen içsel faktörlerin en büyüğünü ise kamu finansman darboğazı oluşturuyor.

GAP yatırım ödeneklerinin 1990-2000 yılları arasındaki seyri izlendiğinde, 1992 yılından başlayarak düşme eğilimi içinde olan GAP yatırım tahsislerinin, 2000 yılında yeniden 1990'ların başındaki mertebeye ulaştığını söylemek mümkün. Ancak GAP'ın 2010 yılına kadar bitirilmesi hedefi göz önüne alındığında, GAP'a tahsis edilen ortalama yatırım ödenekleri düzeyinin yetersiz olduğu açık. Ancak Güneydoğu Anadolu Projesi'nin bu sorunları aşarak tamamlanacağından kuşku duyulmamalı.

Dr. İ.H.Olcay Ünver
GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanı

TÜBİTAK'ın GAP'taki Ar-Ge Çalışmaları

TÜBİTAK, tarımsal alanda bölgedeki Ar-Ge faaliyetlerine önemli destek sağlıyor. 1997-2000 yılları arasında yürütülen Türkiye Tarımsal Araştırma Projesi kapsamında gerçekleştirilen bu projeler için bir milyon dolarlık kaynak sağlanmış bulunuyor. Bu kaynakla 55 proje desteklenmiş, desteklenen projelerin bir bölümü tamamlanmış durumda. Projelerin bir bölümü de 2002 yılına kadar kademeli olarak sonuçlandırılacak.

TÜBİTAK'ın bu konudaki Ar-Ge çalışmalarını belli gruplar altında özetleyebiliriz. Örneğin, bölgeye uyum sağlayan bitki tür ve çeşitlerinin belirlenmesi amacıyla yürütülen projeler tamamlanmış olup, pratiğe uyarlanması konusunda, üreticilere yönelik sonuç kitapçıkları da hazırlandı. Bir diğer proje grubunu, modern tarım teknolojilerinin bölgeye uyarlanması amacıyla yürütülen projeler oluşturuyor. Bu çerçevede, öncelikli olarak sulamada kullanılan suyun ekonomik kullanımına yönelik, damla sulama ve yağmurlama sulama tekniklerinin bölgede tanıtılması ve uygulanması konusunda yapılan çalışmalar desteklenmiş bulunuyor. Bölgede ürün deseninin geliştirilmesiyle, özellikle bitki hastalık ve zararlılarında önemli artışlar olacağı tahmin ediliyor. Böyle bir gelişmenin yaratacağı yoğun kimyasal preparatların kullanılması sonucunda önemli çevre sorunlarının ortaya çıkabileceği düşünüldüğünden, daha sorunlar oluşmadan, özellikle entegre zararlı

yönetimi kapsamında birçok araştırma projesi yürütülüyor. Bölgede üretilen ürünlerin değerlendirilmesi, işlenmesi, ambalajlanması, depolanması ve taşınmasına yönelik araştırma projelerine de destek sağlanmış durumda. Bölgede büyük bir üretim artışı olacağı düşünülürse bu projelerin önemi yadsınmaz. GAP'ta tarıma dayalı sanayilerin geliştirilmesi, özellikle gıda sanayinin geliştirilmesi ve sorunlarının çözümüne yönelik projeler de desteklenmekte.

TÜBİTAK'ın bölgede güdümlü proje olarak yürüttüğü bir çalışma kapsamında, bölgedeki son 50 yıllık araştırma projelerinin bir envanteri çıkartılacak. Bu envanter, araştırmaların sonuçlarının ne kadarının uygulamaya geçtiğini ve bundan sonra bölgede yapılması gereken araştırma konularını ortaya koyacak. Bu envanter 2001 sonunda bitirilecek. Böylece bölgede yapılan araştırma konularıyla, ilgili kesimler bilgilenecek ve proje tekrarlamalarının önüne geçilmiş olacak.

Bölgenin tarımsal potansiyeli dikkate alındığında, bitki biyoteknolojisi çalışmalarının yoğunluk kazanacağı ortada. Bu nedenle bazı altyapıların oluşturulmasına yönelik projeler de önümüzdeki yıllar içinde gerçekleştirilecek.

Prof. Dr. Neşet Kılınçer
TÜBİTAK Tarım Ormanlık ve
Gıda Teknolojileri Araştırma Grubu

dayalı üretim ilişkilerinin ağırlıkta olduğu bölgede, para ve pazar ekonomisi gelişmiyor. Bu nedenle pazara yönelik üretimden çok, tüketim için üretim, üretimin temel karakteri durumunda. Zaten bu yapı içinde güneydoğuda sanayinin aldığı pay yalnızca % 16. Ekonominin sektörel dağılımında en büyük payı % 40'la tarım ve % 37'yle hizmet sektörü alıyor. Bunun anlamı, bölgede sanayinin atlanarak, tarımdan hizmet sektörüne geçiş olduğu. Bu çarpıklık, ekonomide olduğu kadar sosyal ve kültürel alanda da sorunlara yol açıyor. Bu sorun TÜSİAD'ın Kentleşme raporunda, "evrimleşemeyen karmaşıklık" olarak tanımlanıyor.

Evrimleşemeyen karmaşıklık, bölgenin bazı illerinde (kısmen de olsa) sanayileşmenin varlığına karşın, üstyapıda buna uygun ilişkilerin gelişmemiş olduğu anlamına geliyor. Sanayileşmenin, beraberinde bazı değişiklikleri getirmesi gerekirken, bu değişiklikler feodal yapı nedeniyle gerçekleşmiyor. Böyle olunca da, sosyal ve ekonomik ilişkiler evrimleşemeyerek ve bir karmaşa içinde biçimleniyor. Bu durum, ekonomik anlamda kentleşmenin, kısmen de olsa gerçekleşmesine

karşın, sosyal ve kültürel açıdan gerçekleşemediğini bizlere söylüyor.

O halde, bölgede demokrasinin gelişmesini hızlandıracak temel öğe, sanayileşme eşliğinde, bu feodal yapının da zamanla tasfiye edilmesi. Bu amaçla, her türlü siyasi yapılanmalarda aşiret olgusunu korumaya, feodal yapıyı güçlendirmeye yönelik girişimlerden özenle kaçınılmalı, Bölgesel Kalkınma Planları ile uyumlu bir toprak ve tarım reformunun, geçmiş uygulamalardan da dersler çıkartılarak yaşama geçirilmesi çok önemli. Demokratik kooperatifçilikle desteklenerek uygulanacak toprak ve tarım reformuyla toprak dağılımındaki çarpıklıkların azaltılması yanında, tarımda verimliliğin artırılması ilkesinin de gözetilmesi gerekiyor.

Suya Hazırlıklı Olmak

GAP'a gölge olacak konulardan biri de, tarımsal ürünleri taşıyan toprakların işletilmesinde sulu tarımın getireceği olumsuzluklar. Aslında bu konu da tarımsal yayım hizmetleriyle yakından ilişkili. Ama burada bir başka hususu da vurgulamak gerekiyor. Örneğin, sulu tarımla değişik bitki hastalıkları ken-

dini gösterecek; sulu tarımın genişlemesiyle, tahıl ve baklagillere pas ve küllenme, sürme, rastık, septorya gibi hastalıklar musallat olabilecek. Bu gibi hastalıklara dayanıklı çeşitlerin belirlenmesi şart. Bu kesinliğin farkında olan bilim adamlarımız, bununla ilgili çalışmalara yıllar öncesinden başladılar; çalışmalarında bu konuların hepsi var. Örneğin, sulamayla birlikte artırılacak olan azot gübrelemenin tahıllarda yatmaya yol açtığı, bu nedenle bu durumun ortaya çıkmaması için kesinlikle sağlam yapılı ve azotlu gübrelerle tepkisi yüksek olan çeşitlerin bölgede yetiştirilmesi uzmanlarca öneriliyor.

Sulu tarımla değişecek başka konular da var. Ekim nöbeti ve çeşit seçimi, toprağı işleme, sulama, gübreleme gibi konularda çiftçinin yıllardır kuru tarım çerçevesinde bildikleri yöntemler kökten değişecek. Ama bölgede sulu tarımın uygulanmasının yanısıra kuru tarımın da yapıldığı önemli bir arazi yüzdesi olacak. Bu durumda çiftçinin hem sulu hem de kuru tarım tekniklerine hazırlıklı olması gerekiyor. Ancak devlet, arazinin sulanması için sulama altyapı yatırımı olarak hektara ortalama 8800 dolar yatırım yaparken, sulu tarım eğitimi vermek için ayrılan bütçe bu rakamın % 1'i bile değil.

Bütün bu söylediklerimizi özetlersek, GAP'ın finansal sorunları, koordinasyon sorunları, yapısal sorunları ve yeni kaynak yaratılmasıyla ilgili sorunları var. Yani GAP'ın, bölgenin iklim koşullarını, toplumsal koşullarını, teknik ve organizasyon açısından olanaklarını bütünüyle ele aldıktan sonra bir sentez ortaya çıkarıp, bunu yönteme uyarlayacak bir sisteme acil gereksinimi var. Umarız GAP 2010 projesi bu konuya kesin bir çözüm getirir.

* Bu fotoğraflar AFSAD-GAP Bölge Kalkınma İderise işbirliğinde "GAP'ta 10 Yıllık Birlik" sergisinden alınmıştır.

Kaynaklar

<http://www.gap.gov.tr/Turkish/Ggbilgi/gozel.html>
<http://www.tmmobzmo.org.tr/anasayfa.html>
<http://www.deu.edu.tr/gundem21/a12.htm>
<http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/ANADOLUYAHABERLER/AHA30.htm>
<http://www.byegm.gov.tr/yayinlarimiz/TURKHABER/1998/30temmuz/T1.htm>
<http://www.tusiad.org/yayin/gorus/34/html/sec7.html>
http://www.tema.org.tr/tema/main/frame_projeler_sponsr_ariyor.html
<http://www.tv8.com.tr/scripts/Arama.exe/Haber?Haber=3500>
<http://www.sanliurfa.gov.tr/haberler/sulama.htm>
<http://www.byegm.gov.tr/yayinlarimiz/TURKHABER/1998/25agustos/T2.htm>
[http://www.radikal.com.tr/2000/04/08/yorum/\(Denk E. "Orta-doğu'nun su sorunu", AÜ SBF Uluslararası İlişkiler Bölümü Araştırma Görevlisi\)](http://www.radikal.com.tr/2000/04/08/yorum/(Denk E.)
http://www.un.org.tr/fao/faal_hayvan.html
<http://www.tmmobzmo.org.tr/turtarim.html>